

Aleksander Zajda
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

HISTORIA POLA WYRAZOWEGO ACCUSATIO 'SKARGA', 'OSKARŻENIE' W JĘZYKU POLSKIM

Historia słownictwa to historia pól wyrazowych. Jest to rzecz niewątpliwa i przekonująca. Dowiodło tego już wiele opracowań (np. Gajda 1976; Tokarski 1984; Zajda 1990: 229–247, 2001, 2002). Zajrzyjmy i tym razem do przebogatego w materiały leksykalne *Słownika staropolskiego* i z punktu widzenia tej prawdy prześledźmy w następnych wiekach rozwój pola wymienionego w tytule. Gromadzi ono – jak łatwo zauważyć – nazwy wytworów czynności, w przeciwieństwie do pola ACCUSARE, które wypełniają nazwy czynności (Zajda 2008).

Rzecz jasna, że pole ACCUSATIO najściślej związane jest z polem ACCUSARE. Sprawia to semantyka i słowotwórstwo – pierwotnie opracowania obydwu pól znajdowały się w jednym tekście i tylko z powodu obszerności analizy zmuszony byłem je rozdzielić. Dlatego na wstępie wymienię w kolejności chronologicznej składniki pierwszego pola. Oto one: *obwinić* (1360) 1554, *obżalować* 1390, *dać, dawać winę* 1391, *pomawiać* 1391, *pomówić* 1391, *żałować (się)* 1391, *ożalować* 1399, *foldrować* 1400, *winować* 1400, *skarżyć (się)* 1433, *winić* XV p. pr., *oskarżyć* 1449, *owinić* 1455, *mówić* 1460, *namówić* 1460 – w sumie 15 składników, w tym 14 czasowników i 1 związek frazeologiczny.

Pole ACCUSATIO jest również bogate w składniki. Wszystkie 12 wymienionych niżej wyrazów łączy w pole synonimiczne archisem *accusatio*. W zbiorach *Słownika staropolskiego*, które stanowią punkt wyjścia analizy, znajdujemy wyrazy:

1. *żałoba* (5 i pół szpalty – ok. 150 razy):

Isze Maczey o Grimkowa [v]szalobø w[φ]szøl wini, a Grimek o to swich win stradze – 1389 RWlkp I nr 76;

Sandza [...] s przereczonymi ricerzymy [!] o thakych skardze alybo zalobye, alybo rzeczy dzyedzynney – 1460 Dział 11: rzecz dzedzynną [...] osandzenya mocz ymyecz mayą – 1449

Sul 24; Czso woyth ma albo moze a kako szandycz o pyenadze albo gyne proste rzeczy przez przyszasznykow w prosthey zaloby – OrtOssol 52,3, *etc. etc.*

2. *wina* (27 razy *etc. etc.*):

Czo Jacub Micolagewi dal wina [...], czo Jacub Micolaga obszalował – 1391 RWlkp I nr 105; Dacze mne ti wini wipiszafszy, iszbich na to odmowø dal – 1395 *ib.* nr 187.

3. *pomowa* (17 razy):

Roslaus [...] contumax in termino concitato contra Gregorium [...] pro V marcis et pro dampno super pomowa – 1399 Hel II nr 506;

Sin autem [...] prenotatas V marcas non solverimus [...], extunc [...] X marcas eiusdem monete [...] obligamur sine quovis iuramento super simplicem assercionem, id est na prosta pomowa – 1417 ACap XVI nr 85;

<G>dy są komv smyerz przyda kromye przycziny [...], tedy chcemy, aby o takyego czlowieka nygedna pomowa any szaloba [1449 Sul 41: skarga] byla – 1460 Dział 31;

4. *pomówienie* (2 razy):

Quidquid Johannes [...] et eius uxor legitima de dampno perceperit super simplicem eorum assercionem vlg. na pomowcze [!] *pro* pomowene) sine iuramento, hoc totum dampnum in me [...] redundabit et transibit – 1404 AKPr X 141.

5. *namówienie* (1 raz):

Aczby taczy naszą laską zasyą w krolestwo byly przyiacyz, a wszakosz o namowienye maya opowyedacz a dosycz wczynycz – 1460 Dział 39.

6. *pomawianie* (3 razy):

Navroczyvschy szye yescze k tym slovom, ktore szye dzyaly przy tey zaloby albo na pomawianyv Iesucrista – Rozm 789.

7. *żalowanie* (3 razy):

Jaco pany Dorothea ne yma Petrowich, szyna szwego, na dzeczyne [!] *pro* dzedzyne] yego y szwey pannancze [!] prze[o]th sszalowanym Micolayowym – 1420 RWlkp IV nr 789.

8. *ożalowanie* ‘*actio, accusatio*’ (1 raz):

Nicolaus expressit, quod debita soluere eiusdem Mathie non deberet, pro qua in iudicio actum est al. ozalowane – ca 1437 MonIur III 61;

9. *obżalowanie* (2 razy):

A then, czo to wczynyl tako, asz za goraczey rzeczy nye vchwaczon, y tho by obzalowane we dnye, szlowye przed noczą, mozely thego myeru zlomcza w zawyeszony czasz szka[r]zacz y wthwerdzycz? – ca 1455 OrtMac 85;

Cum ista domina inculpata pro homicidio [...] super simplam assercionem et in presenciam advocati et scabinorum post querelam al. po obzalowanyw negavit – XV OrtWpM 18.

10. *foldrowanie, fordrowanie* (9 razy):

Nicolaus Russoczsky fideiussit penam trium marcarum ad terminos terrestres proximos Cracovie dare ad manus iudicis castri, racione pene, quam Stanislaus cum Katherina, sua uxore, de Pobyodr, racione non fordrowanye super licze, iudicio incurrerunt – 1432 Hel II nr 2456.

11. *skarga* (12 razy + 10 razy w znaczeniu 'narzekanie, żalenie się, uskarżanie się'):

Skargą (querelam) Pyotr polozył na lana (1460 Dział 23: na lana szalował), eszby gi vrenil – Sul 34 ; *sim. ib.* 36, 39, 44, 45;

Stharostha wislvchawsi skargy ma przidacz woznego [...] ku oglądanyw onego gwalthv – 1498 MacPraw VI 272.

12. *obwinienie* (3 razy):

Gdiby kthori rycerz [...] s grzecha slodzeyskiego [...] byl obvnyyon, slvszne bącz gemv [...] vlostną przyszągą oth thakego obvnynyena (a tali accusatione) są oczyszczicz – 1449 Sul 44.

Prawie wszystkie składniki pola ACCUSATIO są derywatami transpozycyjnymi od wymienionych wyżej czasowników, czyli od członów pola ACCUSARE, są więc dobrze motywowane i zachowują znaczenie wyrazów podstawowych.

Należy zauważyć, że na 9 przekazów *foldrowania* aż 8 pochodzi z orygli, a więc ze źródła prawa miejskiego, magdeburskiego – podobnie *foldrować* też prawie wyłącznie z tego rodzaju źródeł, co jest zrozumiałe, jako że *foldrować* to pożyczka z średniogórnoniemieckiego *foerdern*. Pozostałe pochodzą ze źródeł prawa polskiego i miejskiego.

Poza granicami pola ACCUSATIO pozostawiłem wyrazy *osoczenie, osoka*, bo chociaż w swojej strukturze semantycznej zawierają archisem 'accusatio', to jednak dodatkowym – jeśli nie podstawowym – semem jest 'oszczerstwo', należą więc one w gruncie rzeczy do pola POTWARZ. Podobnie, opracowując pole ACCUSARE, postąpiłem z wyrazami *soczyć, osoczyć*, które z tych samych powodów pozostawiłem poza nim.

Wyrazy takie jak *gabanie, nagabanie, ugabanie* należą do pola POZYWANIE DO SĄDU. Jak już gdzie indziej pisałem (Zajda 2001: 55), między polami OSKARŻAĆ a POZYWAĆ DO SĄDU istnieje różnica – można kogoś o coś oskarżać, ale nie pozywać do sądu, tzn. nie nadawać sprawie biegu urzędowego. *Słownik staropolski* w artykułach hasłowych z wymienionymi wyrazami nie zauważa tej subtelności. Jest jednak rzeczą niewątpliwą, że obydwa pola: ACCUSARE oraz IN IUS VOCARE, istniały obok siebie, przylegały do siebie i musiały na pewnych odcinkach ulegać interferencji. Tak samo pola ACCUSATIO i IN IUS VOCATIO.

Słownik staropolski notuje raz tylko *uskarżanie* w znaczeniu ‘narzekanie, użalenie się, *actus querendi*’ z 1466 r., od *uskarżać się* (3 razy) od 1466 r. – w polu ACCUSATIO, a więc jako termin wyraz ten znajdzie się dopiero w poł. XVI w.

Jak łatwo można było zauważyć, wśród składników pola ACCUSATIO znajdujemy dwa główne typy formalne: nazwy odczasownikowe typu *pomowa* (2) i *pomówienie* (5), a więc derywaty transpozycyjne, paradygmatyczny i sufiksalny. Uwagę zwracają dwa starożytne (prasłowiańskie jeszcze) wyrazy – *żałoba* i *wina*. Nazwę *żałoba*, znaną też w języku czeskim i rosyjskim, tworzy formant *-oba* od również prasł. **-žalbъ* ‘narzekanie, żalenie się, zażalenie, skarga’ (Boryś 2005: 751).

Ogólnosłowiańska jest *wina* (Boryś 2005: 701); w okresie staropolskim najczęściej występuje ona w związku *dać, dawać winę* ‘oskarżać’, jak w pierwszym zaświadczonym przekazie.

Historia pola ACCUSATIO jest na wielu odcinkach paralelna do historii pola ACCUSARE. Obydwa pola charakteryzuje polileksja, co jest cechą wszelkiej nieukształtowanej terminologii, gromadzącej zawsze elementy leksykalne zróżnicowanej indywidualnie percepcji i interpretacji świata. Powstawały one, funkcjonowały i ujawniały się w źródłach w sytuacji braku języka zunifikowanego, wyznaczającego normy. Dalszy rozwój pól będzie polegał na redukcji staropolskiej polileksji; zastąpiona ona jednakże zostanie przez nowe nabytki. Podobnie jak w polu ACCUSARE, również w polu ACCUSATIO jego składniki ujawniają się późno – dopiero od końca XIV w.

Najwcześniej ujawnia się *żałoba* – w 1389 r. *Słownik staropolski* rejestruje zróżnicowaną wartość leksykalną składników pola. Podobnie jak w polu ACCUSARE, *żałować*, również i tu najliczniej przekazana została *żałoba* (5 i pół szpalty – ok. 150 razy). Następnie co do liczebności zaświadczeń są nazwy: *wina* 27 razy *etc. etc.*, *pomowa* 17 razy, *skarga* 12 razy + 10 razy w zn. ‘narzekanie, żalenie się, uskarżanie się’, *foldrowanie* 9 razy, *żałowanie* 3 razy, *obwinienie* 3 razy, *pomawianie* 3 razy, *obżałowanie* 2 razy, *pomówienie* 2 razy, *namówienie* 1 raz, *ożałowanie* 1 raz.

Statystyka i geografia dowodzą, że centrum, i to prawdziwie geometryczne, bezapelacyjnie tworzyła *żałoba*. Znajdujemy ją w mnóstwie zaświadczeń w ważnych tekstach prawniczo-sądowych, podobnie jak *żałować*; w dodatku w wielu derywatach syntaktycznych i związkach frazeologicznych. To dowodzi wartości leksykologicznej nazwy. Jest to jednocześnie wyraz polisemiczny – 3 znaczenia będące wobec siebie w stosunku derywacji: 1. ‘narzekanie, skarga, pretensja, zarzut’, 2. ‘oskarżenie, pozwanie, roszczenie wniesione do sądu, formalnie otwierające proces sądowy, *accusatio*’, 3. ‘sprawa sądowa, spór sądowy’. Znaczenie ‘*accusatio*’ powstało oczywiście w drodze specjalizacji z pierwotnego znaczenia ogólnego. O synonimiczności nazw mogą świadczyć sformułowania w rodzaju: *skarga albo żałoba* 1449 Sul 24, 35; *żałoba albo pomowa* Rozm 790.

Wokół tego geometrycznego centrum funkcjonowały nazwy *wina*, *pomowa*, *skarga*, *foldrowanie*. O ich wartości leksykologicznej świadczyło występowanie w tekstach dotyczących prawa polskiego i niemieckiego (*wina*), a także obecność w zabytkach z różnych stron kraju, a więc geografia. Nie przeszkadzała temu polisemia niektórych z nich: *wina* (4 znaczenia), *skarga* (3 znaczenia).

Pozostałe nazwy – *obwinienie* (3 razy), *pomawianie* (3 razy), *żałowanie* (3 razy), *obżałowanie* (2 razy), *pomówienie* (2 razy), *namówienie* (1 raz), *ożałowanie* (1 raz), rzadko zaświadczone, stanowiły w okresie staropolskim peryferie pola.

Wiek XVI, przebogaty w źródła, ilustruje dalszy rozwój pola ACCUSATIO. Jest on w dalszym ciągu paralelny do rozwoju pola ACCUSARE. Tak jak w polu ACCUSARE na przełomie XVI/XVII w. zaczyna znikać z pola czasownik *żałować*, zastąpiony przez *skarżyć*, tak w polu ACCUSATIO ogranicza swoją frekwencję i schodzi na peryferie *żałoba*, zastępowana przez *skargę*, która awansuje do centrum; znika też *wina*. Obok degradacji jednych wyrazów i awansu innych najważniejszym faktem w rozwoju pola w XVI w. jest redukcja staropolskiej polileksji. Ale przeglądając reprezentatywne dla naszego tematu źródła XVI w. stwierdzić musimy, że w zauważalnym stopniu stan interesującego nas tu pola w XVI w. jest wciąż zdeterminowany indywidualnie – różny był językowy obraz świata różnych autorów. Poza tym jest to wiek wciąż kształtującego się języka ogólnego. W łacińsko-niemiecko-polskim słowniku Mymera (1528), w rozdziale *O sądnych rzeczach* (k. 11v–13r) jest tylko *żałoba* jako odpowiednik łac. *querela*, natomiast brak w ogóle hasła *accusatio*. Podobnie jest u Bartłomieja z Bydgoszczy (1532): *Żałoba, controversia; propositio* BBERz 302. We wszystkich wydaniach słownika Jana Tucholczyka, poczynając od pierwszego z 1531 r. a kończąc na ostatnim, siódmym, z 1607 r., znajdujemy tylko *żałobę*, i to bardzo licznie. *Skarga* nie występuje w indeksie sporządzonym przez M. Karpluk (1973), ale znajdujemy ją w wydaniu z 1607 r. w indeksie pod *oskarżyciel*. Fakt ten jest świadectwem kontynuacji stanu dawnego. *Wina* występuje tam tylko jako 'kara', a nie 'skarga, oskarżenie'.

Najlepiej zapowiedź tendencji rozwojowych pola w XVI w. ilustrują *Zapisy polskojęzyczne w księgach sądów szlacheckich województwa krakowskiego* z 1543 r.: *żałoba* występuje w nich tylko 5 razy, *skarga* już 27 razy (w tym w bardzo krótkich dokumentach nr 49, 56, 62 po 2 razy), *pomowa* 7 razy, *wina* 19 razy, w tym tylko jeden raz w znaczeniu 'accusatio' (nr 99), reszta jako 'kara'. Innych dawnych składników pola brak, a więc widać wyraźną redukcję staropolskich wyrazów. Przykład:

Wrzand groczki Crakowski skazal, isch slachethny Marczin Kampanowski, na skarge pozwany, volyen na ten czas od innotescentiey skargy slyachethney Constantiey Stadniczkyey (nr 49).

Ale w następnym ważnym dla naszych celów źródle, *Porządku sądów i spraw miejskich* Bartłomieja Groickiego (1559), jeśli chodzi o *żałobę*, *skargę* i *winę*, sytuacja jest niemal odwrotna: podobnie jak w staropolszczyźnie *żałoba* występuje 61 razy (k. 70r–71v aż 12 razy, na k. 74r–75v – 5 razy), *skarga* tylko 3 razy; *wina* 75 razy, najczęściej jako 'kara' (np. k. 11v–12r 7 razy, k. 60v–61r – 4 razy), *obżałowanie* 4 razy. Innych znanych nam ze staropolszczyzny składników pola brak. Przykład:

Ortel, Sentencya, skazanie zá, iednę rzecz iest, gdy Sędzia, wysłyszawszy obudwu stron żałobę y odpowiedź y wywody, wyda rok (!) – 1559 GrPorz k. 94v–95r.

Widoczny jest tu zapewne wpływ tradycji, także na przykład wiele razy wydawanego słownika łacińsko-polskiego *Farrago actionum civilium iuris Maydeburgensis* Jana Cerwusa z Tucholi (Tucholczyka 1531). Zastanawiając się nad tym, możemy jednak zauważyć, że niska frekwencja *skargi* pozostaje u Groickiego w związku z równie niską frekwencją czasownika *skarżyć* – tylko 2 razy, podczas gdy *żałować* – para do *żałoby* – 26 razy. Podobnie słownik Tucholczyka w ogóle nie notuje *skarżyć* tylko *żałować* we wszystkich wydaniach, a także *żałobę* (nawet *żałobnik: oskarżyciel albo żalobnik* – od wyd. z 1540 r.), ale znajdujemy w nim, począwszy od 4. wydania z 1540 r., *oskarżać, oskarżenie, oskarżony, oskarżyciel*. Zapewne stan taki, na ile się orientuje, jest także w pozostałych pięciu dziełach Groickiego z początku 2. poł. XVI w. (*Artykuły prawa majdeburckiego* 1558, *Ustawa płacej* 1558, *Ten postępek* 1559, *Rejestr do Porządku i do Artykułów* 1567, *Tytuły prawa majdeburckiego* 1567), a także w ostatnim jego obszernym, o pół wieku późniejszym dziele – *Obronie sierot i wdów* z 1605 r. W *Obronie* na s. 169, 296, 303 *żałoba* występuje kolejno 2 razy, 2 razy, 1 raz, *skarga* ani razu.

Sytuację w połowie wieku – rywalizację starego z nowym – najlepiej chyba ilustrują dane słownika łacińsko-polskiego Jana Mączyńskiego (1564). Na 23 zaświadczenia *żałoby* 14 przekazów tyczy pola ACCUSATIO, np:

Libellus, Sądowna żalobá na piśmie dána – 191d/6;

Ad accusationem descendere Żalobę przeciw komu położyć przed sądem – 370d/25;

Accusationem constituere Sądowną skárgę álbo żalobę przed sądem położyć – 413a/10.

Siedem przekazów tyczy pola QUEROR, np.:

Prosequi lachrymis mortuos Oplákáwać śmierz ych. W żalobie chodzić – 386a/35;

Płácz, lament, narzekánie, żalobá – 455b/4.

Z przekazów widać, że *żałoba*, pierwotnie ‘skarga’, wskutek przyległości sensów rozwinęła się metonimicznie i funkcjonowała także w znaczeniu ‘dokument, zawierający skargę’. Godny zauważenia jest fakt, że w słowniku Mączyńskiego wśród 48 zaświadczeń czasownika *żałować*, stanowiącego w staropolszczyźnie centrum pola ACCUSARE, żaden nie jest już zanotowany w tym znaczeniu, lecz wszystkie jako składniki pola QUEROR, tzn. ‘biadać, lamentować’.

Zadomowienia w terminologii prawniczej *skargi* (21 razy) dowodzą następujące przekazy z Mączyńskiego:

Accusatio skargá [!], oskarżenie [!] – 41a/55;

Accusatio Oskárżenie, Skárga – 75b/43;

Accusatio pro defensione Oddalenie (!) á obroná przeciwko skárdze – 75c/26;

Accusationem constituere Sądowną skárgę álbo żalobę przed sądem położyć – 413a/10;

Incrimen uocatur Kładą [!] nán skargę [!] przed wrzędem – 504b/3;

Depurgare crimina Skárgi oddalić [!] – 332b/9.

Widoczny u Mączyńskiego awans *skargi* odpowiada u niego takiemu samemu rozwojowi czasownika *skarżyć* – 5 razy, *skarżyć się* – 29 razy.

Ze staropolskiego składu pola u Mączyńskiego nie ma większości wyrazów stanowiących znane nam peryferie. Jest *obżalowanie* (3 razy), *obżalować* (4 razy), ale nie jako termin prawniczo-sądowy, lecz jak w przekazie: *Comploratus Oplákávání, Obżalowanie vmárłego* 306a/45.

Podobnie *żalowanie* (1 raz) 'poenitentia' 307d/46. Od częstego już *skarżyć* pochodzi *skarżenie* – składnik pola QUEROR: *Questus Skárżenie, Vtyskowanie, Lámentowanie* 340b/8 – wyraz nienotowany w indeksie W. Kuraszkiewicza.

Równie prastara *wina* w słowniku Mączyńskiego występuje 132 razy, ale najczęściej jako 'kara' (np. 236a w wielu liniijkach) – znak to oczywisty, że w starym znaczeniu 'accusatio' wyraz wychodzi z użycia. Jest to zrozumiałe, skoro szerzy się *skarga*, dobrze i jednoznacznie motywowana przez *skarżyć*, a stara polisemiczna *wina* 'grzech', 'kara' i 'oskarżenie' ustala się w pierwszym znaczeniu w języku religijnym i dydaktycznym: *Culpa, crimen idem, precipue in sacris literis, Winá, występ, grzech* 348a/33–34.

Peryferyjna w gruncie rzeczy w staropolszczyźnie *skarga* przesuwana się więc coraz bardziej do centrum pola, wypierając z niego *żałobę*. Główny rozwój pola ACCUSATIO zachodzi właśnie na linii *żałoba* – *skarga*.

Postępujący rozwój pola przekazany przez bezcenny słownik Mączyńskiego potwierdzają żywe teksty z tego samego czasu. Oto konkretne przykłady z lustracji królewskiej:

Skarga księdza plebana parczowskiego. Położył żałobę i opowiedział się vigore constitutionis Warschoviensis, kładąc przywilej Regis Władisłai de data 1401 na dziesięcinę miodową [...] A bartnicy stojąc przy tej żałobie obecnie zeznali, iż tak było – 1565 LLub 64.

Zauważmy, że *skarga* występuje w tytule dokumentu, *żałoba* jeszcze wewnątrz. W tekście LLub wiele razy znajdujemy też czasowniki *skarżyć* (np. s. 66, 68, 70–71, 73, 80, 102), *uskarżać się* (s. 56), ale *żałować* 'skarżyć' już tylko 2 razy (s. 55, 58).

W LKrak I-II z 1564 r. na mnóstwo przekazów *skargi*, *skarżyć się* pojawia się tylko raz *żałoba*:

Żałoba piekarzów krakowskich. [...] piekarze krakowscy produkowali przywilej swój przed rewizory z obciążliwym uskarżaniem przeciwko Biskupiej ulicy (t. I, s.11).

A więc jest tu także *uskarżanie*; ciekawe są przekazy:

Kładli żalobną skargę – LKrak I 62; Skarga. Skarzy się żalobliwie wszystko miasto – *ib.* II 49.

Najczęstszy schemat współzycia w LKrak (1564) pary *skarga* i *skarżyć się* ilustrują bardzo częste przykłady typu:

Skarga. Skarżyli się poddani, że Marchoczki sąsiad gaje wyrębuje – 1564 LKrak I 57;

Skarga. Skarżył się przed rewizory poddany KJM z Nadolny Wszi [...] *ib.* 93; *sim. ib.* 112, 118, 123, 164, 165, *etc.*

– w których *skarga* występuje jako tytuł akapitu.

Podobnie w LSand z lat 1565–66 wyłączna jest *skarga* i *skarżyć się* (np. s. 111, 251, 253, 277, 283, *etc.*), bardzo rzadko *uskarżanie* (np. s. 278). Tyle przykładów wystarczy, by zobrazować stan w żywych tekstach, jakimi są lustracje królewskich ziem.

Przytoczone przykłady przekonująco ilustrują rywalizację obu składników pola, tzn. *skargi* i *żałoby* w połowie XVI w.

W wielkim dziele prawa polskiego z końca wieku, jakim są S. Sarnickiego *Statuta i metryka przywilejów koronnych* (1594, 1300 stron), *żałoba* występuje 28 razy, *skarga* już 50 razy i tej tendencji nic już nie zatrzyma. Tak wysoka frekwencja *skargi* u Sarnickiego jest dowodem nowoczesności jego słownictwa – tego samego dowodzą także liczne u niego zapożyczenia łacińskie, np.:

vkrzywdzony y gwałtownie náiechány ma skárę wczynić przed Stárostą oného mieyscá, na oného gwałtowného inwázorá ábo raptorá – s. 1169.

Uderza wielka ilość zaświadczeń *wina* – 616 r., ale trudno teraz powiedzieć, ile w tej liczbie jest przekazów dokumentujących znaczenie ‘*accusatio*’, skoro tak wówczas, jak i w staropolszczyźnie był to wyraz polisemiczny (w SłStpl *wina* cztery znaczenia – 7 i pół szpalty). Poza tym właśnie w XVI w. wchodzi w użycie *kara* (u Mączyńskiego jedno użycie) – *wina* w znaczeniu ‘*poena*’ jest bogato udokumentowana.

W takiej sytuacji daremnie byłoby szukać u Sarnickiego większości składników znanych nam ze staropolszczyzny peryferii pola. Zapisana w jego *Statutach* raz stara *pomowa* występuje tam już w znaczeniu ‘oszczerstwo’ i jest synonimem *potwarzy*, a więc należy już do innego pola. Nie ma *pomówienia*, *pomawiania*, *żałowania*, *ożałowania*, *foldrowania*, jest raz użyte *namówienie*, ale w innym znaczeniu; *obżałowanie* ‘*accusatio*’ także raz, zaś 10 razy występuje stare *obwinienie*, dobrze motywowane przez *obwinić*. W 1597 ZłoczSan 128 *obżałowanie* występuje 1 raz. Wyraźnie daje się więc stwierdzić redukcja staropolskiej polileksji. Ale obok tej redukcji staropolskich wyrazów w polu ACCUSATIO pojawiają się na jego peryferiach nowe nabytki: wraz ze wzrostem frekwencji *oskarżać*, *oskarżyć* pojawiają się rzeczowniki odczasownikowe *oskarżanie* i *oskarżenie*. SłXVI w. notuje *oskarżenie* już 40 razy, pierwszy raz u Opeca w *Listach Lentulusa i Piłata* (1522); 1559 GrPorz *oskarżenie* 1 raz, *oskarżyć* 1 raz, *żałować* 26 razy. Mączyński notuje *oskarżenie* już 16 razy. Warto przytoczyć kilka cytatów:

Accusatio Oskárzenie – 2a/52;

Accusatorius To co ku oskárzeniu należy;

Accusatoria W obyczay skárgi – 2a/53–54;

Accusatio skárgá, oskárzenie – 41a/55.

Oskarżenie to wyraz zupełnie nowoczesny – w GrPorz (1559) *oskarżenie* jest użyte tylko raz; w wielkim dziele Sarnickiego (1594) tylko 3 razy. Paralelnie pojawia się *oskarżanie* 'accusatio' – SłXVI w. 4 r. (w sumie 7 r.).

Nowymi składnikami pola jest, znane już w SłStpl w polu ACTUS QUERENDI, *uskarżanie* (zob. wyżej, też 1564 LKrak I 11, 1565 LSand 278) < *uskarżać* i *uskarżenie* < *uskarżyć*: *Klasztor opowiedział się z uskarżeniem przed urzędem rewizorskim na urzędniki starostwa sądeckiego* 1564 Krak I 172. Mączyński notuje 3 razy *uskarżanie* i 2 razy *uskarżenie* – zawsze z pola QUEROR. Innowacją, co prawda peryferyjną, jest także *obwinowanie* – SłXVI w. notuje ten wyraz 2 razy, jeden raz z Mączyńskiego (348a/31), drugi raz z Biblii brzeskiej (1563) od równie peryferyjnego *obwinować* (4 razy) 'accusare'.

Nowymi nabytkami są też na peryferiach pożyczki z łaciny, mianowicie *delacyja* < łac. *delatio* 'skarga, oskarżenie', *instygacyja* < łac. *instigatio* 'accusatio', *propozycyja* < śrlac. *propositio* 'pretensja do kogoś' Sondel 798.

SłXVI w. notuje *delacyję* 14 razy (pierwszy raz z 1543 ComCrac, 1 raz z UstPraw i 12 razy z Sarn):

A gdzieby omieskali y nie osiedli podlie przyvilieyow statutu, tedy na szeymie przyslem mayą bycz privovani swoich vrzędow z delaceyi poslow ziemskich onego voiwodstwa abo powiatu – ComCrac 14v;

Instygacyję w znaczeniu 'oskarżenie, skarga' SłXVI w. notuje 4 razy, pierwszy raz z Groickiego: *IEsliby ktho ná czyię instygácyą dan był do kaźni pospolitey s pomocą práwá* 1559 GrPorz sv (w sumie 2 razy w tym źródle), dalsze 2 razy z Sarnickiego (1594), tymczasem w *Zapisach* (1543) wyraz ten pojawia się już 5 razy, tam też *instygator* 3 razy. W znaczeniu 'poduszczanie, podszczuwanie, oczernianie' u Sarnickiego *instygacyja* jest użyta 8 razy, *instygator* 38 razy, *instygować* 7 razy + *instygujący* 6 razy.

Propozycyję SłXVI w. notuje 7 razy w znaczeniu 'oświadczenie składane przed sądem' z dzieła Sarnickiego (1594). Tymczasem w znaczeniu 'żałoba, accusatio' łaciński wyraz *propositio* występuje wiele razy w źródłach średniowiecznych, por. np: *in tribus propositiōnibus al. žalobach* – 1455 AGZ XIV 172; *in propositiōne al. w žalobye* – 1466 ib. XIII 498; *Ego dominam Elizabet non admitto condempnare, nisi prius propositiōnem al. žalobą audiam* – 1466 ib. XV 52, etc. Także w kilku wydaniach słownika Tucholczyka (od 1531 r., Karp 203). Podobnie Bartłomiej z Bydgoszczy: *Propositio zadavanye ku rozeznanyv prawdy vel žaloba* – 1532 BBERz 83.

Przekonujący przekaz znajdujemy w *Zapisach* 1543:

Robothny Gauel [...] powod slyachethnego Adriana Buczinskigo [!], [...] pozwanego vedluk [!] swego pozw [!] pyerwszego, dwye proposicy [!] albo žaloby w ssobyte mayącego, na pyerwszym rokv w vynye nyestany [!] sandownye sdal (nr 158).

Tak samo B. Groicki w *Słowach prawnych w rzeczy sobie podobnych* zestawia w szeregu synonimicznym wyrazy: *Proposicia*, Skárgá, žalóbá – 1567 GrRej k.63v. Podobnie na początku następnego wieku:

Szlachetny Marcin Domański [...] przełożył skargę [...]. Urząd tedy, przestuchawszy propozycyj, kazał wezwać oskarżonego – 1605 ZłoczSan nr 108.

Podsumowując stan pola w XVI w., możemy stwierdzić, że nastąpiła jego przebudowa: oprócz redukcji staropolskiej polileksji doszło do zmiany rangi składników dawnego centrum. Powszechna dawniej w tym miejscu *żałoba* zaczyna być skutecznie wypierana przez *skargę*. Równocześnie znika *żałować*, a upowszechnia się *skarżyć* – wypiera ono nie tylko *żałować*, ale także związek *dać, dawać winę*; niedługo Knapski w swoim słowniku (1621) nie zanotuje już tego związku ani *winy* ‘*accusatio*’. Pojawiają się takie nowoczesne wyrazy jak *oskarżenie* i pożyczki z łaciny, które funkcjonują jednakże (podobnie jak innowacje rodzime) na peryferiach pola. W procesie postępującej terminologizacji wyrazy polisemiczne usuwane są przez monosemiczne. Są to fragmenty wielkiej przebudowy słownictwa polskiego, jaka nastąpiła w XVI w.

Aby poznać słownictwo XVII w., sięgamy zwykle do słownika Knapskiego (1621). W interesującej nas sprawie znajdujemy tam stan niemal zaskakujący. Oto *skarga* zaledwie jest zaświadczona: *Skárgá Accusatio v. obwiniénié, vskarżánie się* (s. 1046). To wszystko. Podobnie z pola ACCUSARE czasownik *skarżyć* Knapski też zaledwie zaświadcza i odsyła do *obwiniam*. Starą *żałobę* Knapski zaświadcza jeszcze jako wyraz hasłowy: *Żálobá v sądu ná kogo Querela* (s. 1442). Znane już w XVI w. *oskarżenie* Knapski notuje, ale odsyła do *obwinienie*: *Oskarżenie v. Obwinienie* (s. 664). Tam *oskarżenie* służy tylko do objaśnienia wyrazu hasłowego (s. 603).

Knapski notuje starą *winę*, ale już tylko w znaczeniu ‘przewinienie, *culpa*’, następnie *fołdrowanie, instygacyja, żalowanie się*; z nich jedynie *instygacyję* można zapewne znaleźć w żywych tekstach.

Ustaleń Knapskiego odnośnie do *skargi*, niewątpliwie normatywnych – znamy jego zasady leksykograficzne – nie potwierdza stan w żywych tekstach. W źródłach XVII w. oficjalnych i nieoficjalnych dominuje *skarga* – zalecane przez Knapskiego *obwinienie* jest bardzo rzadkie, a więc peryferyjne, np. *Na którą skargę i obwinienie, gdy był pytan Wasil [...] 1608 ZłoczSan nr 124; sim. 1690–1695 SiPamPas II 21 (2 razy); istniał czasownik obwinić, a w ActaMalWis obwiniony* występuje mnóstwo razy.

Na początku wieku i później spotkamy jeszcze *żałobę*, jak w GrObr z 1605 r., o czym już wspominaliśmy, także w innym żywym tekście: *Przed tymże prawem uczynił żałobę pracowity Jan Bałwan przeciwko Krzysztofowi Szotowi – 1602 KsIwk nr 279; sim. 1603 ZłoczSan nr 101; 1607 ib. nr 112, 113; 1610 ib. nr 131; 1614 ib. nr 151; 1618 ib. nr 153 (skarga albo żałoba); 1659–1664 LKrak I 250. W ZłoczSan z początku wieku żałoba i skarga występują promiscue w sformułowaniach typu: uczynił żałobę // uczynił skargę; także żalować // skarżyć.*

Skarga występuje w prawie współczesnym Knapskiemu dziele Kuszewicza *Prawa chełmieńskiego ksiąg pięcioro* (1623), np. s. 23, 161. Także w nieodległej czasowo Biblii gdańskiej (1632) *skarga* ‘*accusatio*’ występuje 5 razy w opisach spraw sądowych i ciekawe, że w tych samych wersetach co w Biblii brzeskiej (1563) i w przedkładzie ks. J. Wujka (1599).

Żaloba w Biblii gdańskiej 14 razy, tylko w dzisiejszym znaczeniu tego wyrazu, a więc 'lament, narzekanie, płacz, żal'.

Powszechna jest *skarga* w XVII-wiecznych lustracjach królewskich, np.:

Wnosili też i tu ciż mieszczanie skargę, iż wielka się ujma dzieje w czopowym dla piw przewoźnych. [...] [Z] strony granic przełożeli przed nami taką skargę mieszczanie [...] Takąż skargę czynieli i od opactwa witowskiego przy wsi Zalesiczach [...] 1628–1632 LWlkpKuj II 19; *sim. ib.* 55, 106, 110, 138,

Skarga tych poddanych. Uskarżali się poddani z Walenczowa, że [...] Trzecia skarga o niezwykajne wożenie drew – 1659–1664 LKrak I 51;

Również w regionalnych źródłach urzędowych z XVII, takich jak księgi sądowe wiejskie znajdujemy wszędzie *skargę*:

Symon Puto [...] ni ma ani sąm, ani przez kogo inszego skargi nosic do conventu [...], ale yesliby miał co przeciwko factorowi, tedy tu, gdy przyiedzie O. Przeor, ma skarżyc na factora – 1648 UIWiej I nr 3320; *sim. ib.* nr 3321; 1687 *ib.* nr 3438; 1694 *ib.* nr 3465, *etc. etc.*

Paralelnie równie powszechny jest w księgach sądowych wiejskich czasownik *skarżyć* z pola ACCUSARE, w innych miejscach – jak widać wyżej – obok *skargi* pojawia się też *uskarżać*, stąd znane nam już z XVI w. *uskarżanie*:

Za uskarżaniem JMP starosty na temeritatem mieszczan i inych, którzy grunty miejskie trzymają, iż zatrzymali z nich małdry – 1628–1632 LWlkKuj II 60.

Przytoczone przykłady dowodzą, jak bardzo ważną rzeczą w badaniach historii słownictwa jest opieranie się na materiałach zaczerpniętych z żywych tekstów.

Znajdujemy *skargę* także w literaturze pięknej. Oto przykład z Potockiego:

Dał kowal w pysk tkaczowi, że mu spuchły wargi;

W nadzieję basaranka – do wójta, do skargi (PotGrzesz 159; *Sluszna skarga* (tytuł wiersza) PotKuk II 111).

Skarga zajmuje więc centrum pola. Osobno należy spojrzeć na sytuację w *Acta Maleficorum Wisniciae* z lat 1629–1665, księdze złoczyńców zamku w Wiśniczu. Znajdujemy tam cały niemal komplet dawniejszych i nowszych składników, które razem składają się w tekście na centrum pola, a więc: *obżalowanie, propozycja, skarga, wina* w związku *dać (kłaść) winę, żaloba* – wszystkie pięć mniej więcej w tej samej proporcji. Z wielu przekazów nieco ciekawych i wartościowych przykładów:

Sąd tedy, wysłuchawszy tak propositiey instygatorów jako też świadectw ich innych, napominał pilnie tych instygatorów – 1632, s. 45;

Na propositią i żalobę kriminalną przez instygatora zamkowego Mathiaszowi Simborze intencjonowaną [...] – 1633, s. 52;

Niewierny Jzaac Andzlikowic żalobę i skargę kryminalną przed Urzędem i Sądem Waszmościów kładzie – 1639, s. 70;

Sąd [...] wysłuchawszy skargi instygatora – 1639, s. 75;

Na terminie dzisiejszym [...] sąd wójtowski wiśnicki spólnie i z panami rajcy i ławnikami propozycyjej powodowej strony i konfessatom tego złoczyńce na kwestiach zeznanym [...] dobrze się przysłuchawszy [...] – 1641, s. 92;

Skargę i żalobę przed zacyjnym Sądem Waszmościów przeciwko złemu i niebacznemu człowiekowi, jako to przeciwko Tomasowi Jaroskowi, zbójcy i złoczyńcy przekładam – 1646, s. 122;

Przeciwko któremu ja teraz przed sądem Waszmościów i sądem Bożym żalobę czynię [...] Po takowej propozycyjej obżałowania instygatora wyżej pomienionego sąd niniejszy [...] cokolwiek instygator przeciwko niemu położył w obżałowaniu swoim – 1651, s. 145;

Instygator przeciwko winowajcy swemu Łukaszowi Wazydrązkowi żalobę czynił i jemu winę daje – 1651, s. 150;

Sąd tedy niniejszy, wysłuchawszy i wyrozumiawszy powodowej strony skargę, także obżałowanie i obwinionego odpowiedź [...] – 1653, s. 153; *sim. ib.* 1653, s. 158;

Jan Cayka jako instygator z prawa podany [...] żalobę czynił lub skargę przeciwko obwinionym [...] Sąd tedy niniejszy [...], wysłuchawszy skargi instygatorowej [...] – 1653, s. 162;

Uczciwy Grygiel Sieprawski [...] jako instygator żalobę uczynił [...] Przeciwko żalobie wzwyz pomienionego Grygla Sieprawskiego [...] Żaloba 1653, s. 163 (2 razy);

Przeciwko obżałowaniu takowemu [...] Jako oni winę mu dają – 1654, s. 167;

O co temu Pielesczykowi winę dają – 1654, s. 169;

Na którego z inszemi winę kładł – 1654, s. 170;

Stanisław Lisowski z Tymowej jako instygator skargę albo raczej żalobę solenną uczynił... której żaloby [tenor] sequitur est talis [...] na których także z osobna żalobę czynię [...] Po takowej tedy żalobie [...] – 1655, s. 177;

Sąd tedy niniejszy [...], wysłuchawszy skargi i obżałowania [...] – 1655 s. 187;

Sobestian Roscisowski i z krzystną matką swoją żalobę swoją wnieśli przeciwko [...] winowajcy swemu w ten sposób: [...] Skargę swoje i żalobę przed zacyjnym sądem Waszmościów wnoszę – 1662, s. 260, *etc. etc.*

I tak jest w całym wielkim źródle. Podobną różnorodność leksemów stwierdziłem w ActaMalWis w zakresie pola ACCUSARE i uznałem ten fakt za rezultat stylistycznych zabiegów autora, mianowicie ambicji literackich pisarza. Na pewno i tak jest w tym wypadku, ponieważ pod względem stylistycznym niedawno wydane ActaMalWis są dziełem wyróżniającym się – daleko do tego poziomu tekstem, zawartym w *Regestrze złoczyńców grodu sanockiego z lat 1554–1638*. W ActaMalWis każdy protokół jest nadzwyczaj starannie stylistycznie opracowany.

Oprócz wyrazów rodzimych występują w polu nowe zapożyczenia: *kwerela* < łac. *querela* 'skarga, zażalenie, oskarżenie' Sondel 814 i *kwerymonija* < łac. *querimonia* 'skarga, oskarżenie' Sondel 814. Funkcjonowały one jednak na peryferiach pola. Przykłady:

kwerela:

A iż mieszczanie i poddani teje wsi Blizney wnosili przed nas kwerelę, iż [...] poddany [...], Cygan rzeczony, [...] łąkę [...] sobie przywłaszcza [...] – 1628–1632 LWlkpKuj I 102; *sim. ib.* II 82.

kwerymonija:

Przełożono kwerymoniją na kramarzów od aptekarzów [z] strony kupi, kramarzom nie należących, którymi aptekarzom w ich rzemieśle przeszkadzają – 1628–1632 LWlkpKuj I 162.

W ten sposób zapożyczony został do polszczyzny wyraz, który polską *żałobę* tłumaczył na łacinę już od czasów średniowiecznych, por. np. *Querimonium et querimonia idem sunt vlg. zaloba* – 1444 AKPr II s. XIII; Tucholczyk 1531: *Querela et querimonia žaloba* – Karp 203. *Kwerymonija* jest nieznana Lindemu, a Słownik warszawski notuje wyraz dopiero z H. Rzewuskiego (1791–1866).

Tak częsta w tekście ActaMalWis *propozycja* mieści się niewątpliwie w polu ACCUSATIO; niektóre przekazy rejestrują metonimiczny rozwój semantyczny wyrazu. Kontynuowana jest znana nam już z XVI w. *instygacja*, zapisana u Knapskiego.

Peryferyjności w polu wymienionych pożyczek dowodzi niska frekwencja w źródłach. Na peryferiach funkcjonowało także *oskarżenie*, *uskarżanie*. W XVII w., mianowicie już u Knapskiego, znajdujemy coś nowego, co niedługo rozwinie się w termin prawniczy, mianowicie *zarzut*: *Zarzut, to co zarzucaią, zadaią; Zarzut wzaiemny oddany Mutua accusatio* (s. 1459), wyraz motywowany przez *zarzucać*: *Zarzucam co komu v. zadaię komu co sromotnego* (s. 1459). W charakterze terminu prawniczego, a więc składnika pola, znajdujemy wyraz ten już w drugiej połowie wieku:

A że dyffamacje y zarzuty publiczne y prywatne, iakoby o praktykowania y wprowadzenie nieprzyjaciół Krzyża S. w granice Koronne, iawnie się pokazuią niesłuszne [...] – 1673 VolLeg V 58.

Podsumowując wiek XVII, stwierdzamy w centrum pola wyłączość *skargi*. Tu i ówdzie na peryferiach pola spotkać możemy jeszcze relikw przeszłości – starożytną *żałobę*, znikającą, ale jednak powoli, z terminologii prawniczo-sądowej. Niekiedy ów wyraz pełni niewątpliwie funkcję stylistyczną. Podobnie znika z pola *wina* i związek *dać winę* (znajdujemy ją jeszcze w ActaMalWis), co idzie w parze z rozpowszechnieniem się czasowników *oskarżyć*, *oskarżać*. Nowością jest *zarzut*. Zwracają uwagę nowe pożyczki *kwerela* (choć znana już u Sarnickiego) i *kwerymonija*, które funkcjonowały na peryferiach pola. Częsta w ActaMalWis *propozycja* rozwinęła się semantycznie z pierwotnego śrłac. *propositio* 'pretensja do kogoś' Sondel 798. Ciekawa i rzadka jest *kwerymonija*. *Obwinienie*, postulowane przez Knapskiego, jest również bardzo rzadkie.

W XVIII w. reprezentatywne dla naszych badań źródła to *Księgi referendarii koronnej* (1768–1794), *Opis obyczajów* J. Kitowicza (1779–1788), J. Zamoyskiego *Zbiór praw sądowych* (1778), T. Ostrowskiego *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego* (1784), *Volumina legum*, gromadzące uchwały sejmów z XVIII w., księgi sądowe wiejskie z tegoż wieku wydane przez B. Ulanowskiego, a także te, które wydano po II wojnie, a dalej bezcenne lustracje królewsczyzn.

W centrum pola dominuje *skarga*. Wyrząd znajdujemy we wszystkich źródłach z owych czasów. *Skarga* jest powszechna w księgach sądowych wiejskich z XVIII w. np.:

Między pracowitemi Wojciechem Przeńkiem, a z drugi strony Wojciechem Putkiewiczem wszczęła się zwadka, a potem skarga do dwora – 1728 KsIwk nr 600;

Wniósł skargę do sądu terażniejszego prawa rugowego Walenty Pulit leśny maszkowski na poddanych ze Sciereza – 1744 KsŁack II nr 847; *sim.* 1744 *ib.* nr 858, 1773 *ib.* 889, 1773 *ib.* nr 890 *etc.*

Podobnie 1729 UIWiej II nr 4714; 1750 *ib.* nr 4722, 4726–4728, 4730, *etc.*

Także w lustracjach królewsczyzn tego wieku mnóstwo jest zaświadczeń skargi, np.:

Skarga mieszczan nowotarskich. – Uskarżali się mieszczenie, iż [...]; Skarga JM ks. plebana. – Uskarżał się przed nami WJMP ks. Józef Sawicki, pleban nowotarski, że [...] – 1765 LKrak 56; *sim. ib.* 160 (2 r.), 124, 5, 242, 268; 1789 LSand I 6, 77, 78, 79, 80, 81, 280 (7 r.), *etc. etc.*

Częste są w tym ostatnim źródle akapity z tytułem jak np.:

Skarga Wojciecha Święcickiego dziedzica wsi Czyżów przeciwko starostwu zawichojskiemu – s. 85;

Skarga miasta Stężycy przeciwko wsi Brzeziny – s. 307.

W dziele Kitowicza, w obszernym rozdziale *O palestrze* (s.180–286) *skarga* niespodziewanie występuje tylko 2 razy (s. 240, 262), np.: *Także miejsce tu* (sc. w komisji radomskiej) *miały skargi obywatelów na żołnierzy* (s. 240). Natomiast wszystko, co toczono przed sądem, Kitowicz określa mianem *sprawy* (np. s. 206–211, 260, 267, 269, *etc.*). I tak samo jest w innych źródłach oficjalnych z tych czasów. W dziele *Volumina legum*, w t. IX z lat 1788–1792 w artykule *O obowiązkach sądu i sędziów ziemiańskich*, zajmującym 3 szpalty, *sprawa* występuje 18 razy (s. 372–373), w *Deklaracji o sądach ziemiańskich w prowincjach koronnych*, 2 szpalty, 13 razy (*ib.* 375–376), w *Deklaracji o sądach ziemiańskich w Wielkim Księstwie Litewskim*, 4 szpalty, aż 23 razy (*ib.* 376–378) – ani razu *skarga* czy *oskarżenie*. Jest to świadectwo osiągniętego już wysokiego stanu obiektywizmu w ocenie tego, co działo się przed sądem. Zauważyć możemy, że już w XVI w. u Groickiego, mianowicie w jego *Rejestrze* (1567), znajdujemy zapowiedź takiego rozwoju: *żalobę albo sprawę* (k. A2r). Następnie dość często spotykamy *sprawę* w tej funkcji w UIWiej I w protokołach z lat 1726–1744 (na przykład nr 3948–4037).

Rzadszą niż *skarga* frekwencją w tekstach odznacza się znane nam już od XVI w. *oskarżenie*: *Regent [...] od strony ma być za iey oskarżeniem [...] przymuszony* – 1778 ZamZbiór I 41; *sim. Trotz* 1314.

Na peryferiach pola funkcjonowały następujące wyrazy:

użalenie:

Na posesorów Rayska W starosta zanosi swoje użalenia, że mu gwałtownym sposobem las [...] totaliter zrujnuwali [!] – 1765 LKrak 250; *sim. ib.* 244.

uskarżenie (się):

Za udanie się z uskarżeniem do sądów naszych zanesionym tychże powodów trapią, biją i różne uciążliwości nieprawnie czynią – 1769 KsRefKor I 150; *sim. 1775 VolLeg VIII* 76; 1780 Włodek130;

Sołtysi brzezińscy podali także uskarżenie swoje na gromady brzezińskie... Skarga ich pod literą N do Komisji Skarbu Koronnego przesyła się – 1789 LSand I 261;

por. *uskarżanie* już 1564 LKrak 11; 1628–1632 LWkpKuj 60.

zaskarżenie:

W dwadzieścia cztery godzin od zaskarżenia szypra lub furmana zapłatę tego [...] nakazać powinny – 1778 ZamZbiór I 84, 1781 KsRefKor 200;

por. częsty czasownik *zaskarżyć*, *zaskarżać* 1778 ZamZbiór II 120, *zaskarżyć* (np. jakiś wyrok, decyzję, ustawę) 1775 KsRefKor II 455:

Zaskarżali się ciż sołtysi [...] Gromady korczyńskie także podały zaskarżenie przeciwko tejże dzierzawie Snochowicom, że im w lesie paść korczyńskim nie dopuszczają – 1789 LSand I 143; *sim. ib.* 81, 107 (2 r.), 298; 1793 KsJaz nr 415; 1794 *ib.* nr 425-427, 1802 *ib.* nr 554; 1805 *ib.* nr 624; 1807 *ib.* nr 626.

zażalenie:

Podawszy tedy te nasze zażalenia JWWPanom Dobrodziejom [...], dopraszamy się łaski JWW Panów Dobrodziejów, abyście wyrokiem sprawiedliwym [...] te wszystkie zabrane nam grunta i pastwiska [...] powrócić nakazali [...] Wreszcie abyście JW Panowie Dobrodzieje te nasze zażalenia w dziele lustracji swojej zakonotowali [...] – 1789 LSand I 292; *sim. ib.* 143, 152 (2 razy), 288, 289, 290 (2 razy), 306, 307; *sim. 1793 KsJaz* nr 418; 1794 *ib.* nr 441; 1795 *ib.* nr 458; 1796 *ib.* nr 491 (2 razy); 1807 *ib.* nr 625;

por. *zażalać*:

Nadto zażala się też gromada i zaskarża i o to, że od żołnierzy przechodzących ustawicznie mają wielkie pokrzywdzenie – 1789 LSand II 73 (na s. 72–73 *zażalać* 4 razy).

Zaskarżenie, *użalenie*, *zażalenie* to innowacje XVIII-wieczne, *uskarżenie* to wyraz znany w polu już w XVI w.; Trotz 240 notuje jeszcze *uskarżanie się* ‘Beschwerung, Klage’, por. *uskarżanie* w polu już od poł. XVI w. (p. wyżej).

Oprócz *skargi* w centrum pola w końcu XVIII w. równie dobrze funkcjonuje znany nam już z Knapskiego *zarzut*, który od owego czasu uległ całkowitej terminologizacji. Przykłady:

Strona zarzucająca Patronowi zataienie dokumentu, a zarzutu nie dowodząca, wieżą wyższą przez rok y winą 2000 Złotych Polskich na rzecz Patrona ukaraną zostanie – 1778 ZamZbiór I 36;

Patron nie ma miejsca stawania w żadnym sądzie, jeżeli jest pod zarzutem krzywoprzysięstwa [...] czyli też pod zarzutem jakiego kryminalnego występku *ib.* s. 38; *sim. ib.* kilka razy, 57, 58, 61, 67; KitOpis 201 (2 razy), 202, 284;

Więc aby w tych, w przypadku nie dowiedzenia zarzutu, mógł mieć oskarżony satysfakcją – 1784 OstrPrawo II 122.

Trafiająca się w XVIII w. tu i ówdzie jeszcze *żałoba* to niewątpliwie refleks tekstów B. Groickiego, wciąż wydawanych i wielokrotnie w protokołach z rozpraw w księgach sądowych cytowanych. T. Ostrowski w *Prawie cywilnym albo szczególnym narodu polskiego* stwierdza, że wyraz ten ostał się jeszcze na Litwie (t. II 125, 198; w języku Mickiewicza nie ma go jednak). Ale niespodziewanie znajdujemy *żałobę* jeszcze w żywych i to w najbardziej oficjalnych tekstach w Koronie, np.:

Stanisław August etc. Oznajmujemy etc., iż zapozwani byli do nas i sądów naszych zadwornych Referendaryi Koronnej dwoma listami pozwów-mandatów naszych, jedną *żałobę* w sobie zawierającymi [...] – 1778 KsRefKor I 346; *sim.* 1779 *ib.* 455; 1780 *ib.* 580; 1781 *ib.* II 200,

(por.: *Pisarz referendarski bywał zawsze człowiek w rzemieśle prawniczym doskonały* KitOpis 255); 1786 VolLeg IX 38 (2 razy). Także w *Księgach sądowych wiejskich klucza jazowskiego* (KsJaz), w dokumentach z końca XVIII w. i początku XIX w., znajdujemy *żałobę* kilkanaście razy: 1796 nr 496 (3 r.), 1797 nr 499, 500, 503, 508, 1798 nr 514, 516; 1802 nr 546, 560; 1803 nr 583 (2 r.), 593; 1804 nr 611; 1805 nr 621 (2 r.). Jest jednak rzeczą znaną, że w terminologii urzędowej nieraz długo potrafią się utrzymywać różne archaizmy, dotyczące nazw rozpraw, nazw dokumentów, które w języku ogólnym dawno wyszły z użycia.

I. Włodek w *Słowniku polskim dawnym*, dołączonym do jego dzieła *O naukach wyzwolonych w powszechności i szczególności księgi dwie* (1780), umieszcza *żałobę* wśród wielu innych polskich archaizmów leksykalnych: *Zaloba u sądu na kogo, uskarżenie się* (s. 130).

Z pożyczek kontynuowane są, przejęte jeszcze w XVI w., peryferyjne: *delacja* 1788–1792 VolLeg IX 247 (tam też *delator*), *instygacja* 1779 Trotz 524, a także z poprzedniego wieku *kwerela* i *kwerymonija*. Trotz (1779) potwierdza znaczenie wyrazu *kwerela* jako ‘skargi’: *Kwerele* ‘angebrachte Klagen über Unrecht’ (s. 725). SłXVI w. notuje *kwerele* w lm 4 razy z Sarnickiego (1594) w znaczeniu ‘sesja sądowa do załatwiania drobniejszych spraw, skarg’, tymczasem już od czasów staropolskich poprzez słownik Tucholczyka (1531, Karp 203) łac. *querela* pojawia się razem z *propositio* jako odpowiednik staropolskiego *żałoba*: *Ex quo ostendit procuratorium, ut responde mee querele al. zalobye* 1466 AGZ XVI 17. Tak samo w lustracjach królewskich z XVI w., np.:

Querela. Opowiadali się obciążliwie przed rewizory mieszczanie – 1564 LKrak I 133; *Querella* mniszek ś. Franciszka w Szczęsny Starym. Klasztor opowiedział się z uskarżeniem przed urzędem rewizorskim na urzędniki starostwa sądeckiego – *ib.* 172.

Przykłady z XVIII w.:

Ur. Szymon Sławiński, dóbr wsi Poręby i Kozienca dziedzic, zaniósł tę swoją kwerełę, że pomienioną do wsi Poręby przyległość Kozienice nazwaną virtute dawnych praw żalącego się dziedziczną pod lustracją starostwa zatorskiego niesłusznie podciągnoną – 1765 LKrak 243; *sim.* 1780 KsRefKor I 595.

Tak samo *skargę* tłumaczy już Mączyński 340 b/10, a potem Knapski *uskarżanie się* (s. 1254).

kwerymonija:

Dwor Bieniecki z gromadami y pozostałą wdową kwituią wszystkie (sc. wydarzenia), waruiąc kweremoni y pretensye – 1742 UIWiej I nr 3827; 1744 *ib.* nr 4027–4028;

Zaniósł kwerymoniją do sądu terażniejszego prawa rugowego jegomość pan Rudawski administrator klucza łąckiego przeciwko poddanym łąckim – 1744 KsŁack II nr 861;

Wniesiona jest quaerimonia z wielką żalością do sądu prawa rugowego przez Katarzynie Sitowską – 1753 *ib.* nr 869;

I tu W starosta zaniósł swoje kwerymonje, że mu dziedzice dóbr Czańca znaczną sztukę pola [...] zabierają – 1765 LKrak 255.

Ale jak w wieku poprzednim, tak i w XVIII *kwerymonija* była niewątpliwie regionalnym indywidualizmem – wyraz znajdujemy dopiero w SłWarsz, z kwalifikatorem *mało używany*. Na peryferiach funkcjonują także nowe pożyczki: *manifest* < łac. *manifestum* ‘oświadczenie, obwieszczenie’ Sondel 605, *manifestacyja* < *manifestatio* ‘oświadczenie sądowe’ Sondel 604, *remanifestacyja* < łac. *remanifestatio* ‘protest przeciwnika przeciw manifestatio’ Sondel 832. Przykłady:

manifest:

Uskarża się także JW starosta na gromadę wsi królewski Kasinski, którzy violenter najachawszy las z dawna do Mszany należący wycieli [!] blisko 200 drzewa, o co manifesta i proces zaczęty – 1765 LKrak 114; *ib.* 251, 253;

A to, przychylając się do manifestów, protestacyi tak przeszłych jako i terażniejszych [...] – 1768 KsRefKor I 108; *sim. ib.* 109, 110; 1769 *ib.* 150; 1780 *ib.* 595;

Raz tak zawarte y zakończone tranzakcye kto by chciał wzruszać y Manifestem zaskarżać, ten wieżą wyższą na niedziel 20 y 1000 złotych Polskich dla strony ukarany zostanie – 1778 Zam-Zbiór II 120; 1779-1788 KitOpis 180, 281, 282;

Manifest inaczey Protestacya, skarga, żaloba iest oświadczenie przed Aktami woli naszey – 1784 OstrPrawo II 30 (na s. 30–31 kilka razy *manifest*), *sim. ib.* 165; *sim.* 1789 LSand I 10, 81, 292, 306.

U Ostrowskiego jest też na s. 30–31 *manifestant* ‘skarżący’. *Manifest* w znaczeniu ‘skargi’ notuje dopiero nieoceniony SłWarsz (1902, t. II: 873), ale *manifestanta* w tym znaczeniu nie.

Protestacja 1765 LKrak 253, 256; 1789 LSand I 80, 85, 86, wymieniona przez Ostrowskiego w jednym szeregu, jest raczej kandydatem do pola niż jego rzeczywistym składnikiem.

manifestacja:

Synowie Bartosza Welca z wielkim umysłu bolem solenną zanoszą y zanieśli manifestatyą przeciwko Tomasowi Welcowi o to [...] – 1703 UIWiej II nr 6044;

Starosta sulejowski przeszył i terażniejszy żadnej kwereli czyli manifestacyi nie uczynił ani początkowo do sądu naszego Referendaryi Koronnej lub dokąd należało o uchylenie onej nie pozywał – 1780 KsRefKor I 595.

remanifestacja:

Stanąwszy osobiscie przed sądem Krzemienieckim Tomas Welc solenną zanosi remanifestatyą przeciwko Matyaszowi – 1703 UIWiej II nr 6045.

Z powyższego przeglądu wynika, że w końcu XVIII w. w centrum pola funkcjonują *skarga*, *oskarżenie*, *zarzut*; na peryferiach zaś *obwinienie*, *uskarżenie* (*się*), *użalenie*, *zaskarżenie*, *zażalenie*, a także zdarza się kilka efemerycznych zapożyczeń, najczęściej regionalizmów, które nie decydują o obrazie pola.

A więc podobnie jak w polu ACCUSARE, również w polu ACCUSATIO ukształtował się i ustabilizował w XVIII w. zespół składników, który jest żywotny do dziś. Skład centrum jest rezultatem kontynuacji głównych tendencji, zapoczątkowanych w poprzednim okresie. Pojawiło się nieco neologizmów słowotwórczych i pożyczek, co spowodowało polileksję, miały one jednak w gruncie rzeczy peryferyjne znaczenie i nie wniosły nic do centrum ukształtowanego już poprzednio. Zauważyć należy, że stwierdzony stan znajdujemy w tekstach oficjalnych i nieoficjalnych.

Ten stan ukształtowany w końcu XVIII w., mający wszelkie cechy stabilności, kontynuowany jest w okresie nowopolskim. Materiału z tego okresu do historii pola ACCUSATIO dostarcza SJPD, oparty na materiale zaczerpniętym z mnóstwa dzieł i autorów. Potwierdza on uzyskane powyżej wyniki, wiele jednak powyżej cytowanych materiałów uzupełnia jego zbiory i ustalenia. Z kolei SJPMick ilustruje stan pola w języku jednego autora i stanowi wycinek z całości obrazu.

W języku Mickiewicza funkcjonują w polu ACCUSATIO *skarga* (50 razy), *oskarżenie* (8 razy), *zarzut* (22 razy), *zaskarżenie* (3 razy), a więc zespół całkowicie nowoczesny. Brak w nim starożytnej *winy* i *żałoby*, chociaż w PTObj znajdujemy dwa razy równie starożytny czasownik *żałować* z pola ACCUSARE. Możemy więc stan w języku Mickiewicza uznać za reprezentatywny dla całego okresu nowopolskiego.

W najnowszych czasach prasa, radio, TV w opisie różnych afer przynoszą mnóstwo cennych materiałów do stanu współczesnej terminologii prawniczej. W interesującej nas sprawie historii pola ACCUSATIO zacytujmy przykład:

Oskarżonym grozi do 10 lat więzienia [...] Akt oskarżenia trafił właśnie do Sądu Rejonowego w Oświęcimiu. Zarzuty wobec J. M. dotyczą spółki Maja [...] J. M. jest oskarżony o to, że [...] Drugi punkt aktu oskarżenia dotyczy 60 tysięcy zł [...] Akt oskarżenia przeciwko małżonce M. zawiera bardzo podobne zarzuty. Oboje nie przyznają się do winy („Dziennik Polski” nr 16 z 19 I 2007 r., s. 8; na tej stronie w innym artykule *zarzut* 8 razy, też czasownik motywujący *zarzucać*).

Podsumowanie

Przeprowadzony przegląd uwidacznia nieustanny rozwój pola na przestrzeni wieków. Należy jeszcze raz zauważyć, że rozwój pola ACCUSATIO był w dużym stopniu paralelny do rozwoju pola ACCUSARE, gromadzącego nazwy czynności; jest to zrozumiałe, skoro składnikami analizowanego w niniejszej pracy zespołu wyrazów były prawie wyłącznie nazwy wytworów czynności. W okresie staropolskim obydwa pola wypełniały wyrazy rodzime – wyjątek stanowił w polu ACCUSARE jedynie czasownik *foldrować* z śrgniem. *foerdern*, ale był on ograniczony tylko do tekstów prawa magdeburskiego. Jak wiadomo, rodzimość jest charakterystyczną cechą staropolskiej terminologii prawniczej, o czym pisałem i wspominałem w wielu miejscach (Zajda 1990; 1999). Rozwój obydwu pól, dokonujący się zarówno w centrum, jak i na peryferiach, doprowadził już w XVI w. do usunięcia starych wyrazów polisemicznych (*wina*, *żałoba*, *żałować*). Tak jak w polu ACCUSARE stary wyraz *żałować* wyszedł z użycia, zastąpiony w XVI w. przez XV-wieczne *skarżyć*, tak w polu ACCUSATIO równie starożytna *żałoba* zastąpiona została przez *skargę*, też poczętą w XV w. Jak tam, tak i tu pożyczki łacińskie *delacyja*, *instygacyja*, a w XVII-XVIII w. *kwerela*, *kwerymonija*, *manifestacyja* (czy *remanifestacyja*) zaledwie (na peryferiach) nawiedziły pole, po czym niedługo zniknęły. W wyniku rozwoju w obydwu polach ostała się ograniczona ilość leksemów: *skarżyć*, *oskarżyć*, *zaskarżyć*, *skarga*, *oskarżenie*, *zaskarżenie*. W XVIII w. w centrum pola ACCUSATIO pojawił się *zarzut*, w polu ACCUSARE *zarzucać* coś komuś – obydwa leksemy kontynuowane do dziś. Ze staropolskiego stanu pola ACCUSATIO zachowała się tylko *skarga*.

Fascynująca jest ta nieustanna fluktuacja, płynność składników pól – rezultat wielorakich zmieniających się, a raczej rozwijających się procesów poznawczych i interpretacyjnych świata, mechanizmów wewnątrzjęzykowego oddziaływania i wpływów zewnętrznych. Wszystkie one składają się na rozwój pola, a więc na rozwój słownictwa.

Literatura

- BORYŚ W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
GAJDA S., 1976, *Rozwój polskiej terminologii górniczej*, Opole.
KARPLUK M., 1973, *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*, Wrocław.
TOKARSKI R., 1984, *Struktura pola znaczeniowego (studium językoznawcze)*, Warszawa.
ZAJDA A., 1990, *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*, Uniwersytet Jagielloński, Rozprawy Habilitacyjne Nr 192, Kraków,
ZAJDA A., 1995, *Historia pola wyrazowego 'accusator', to jest 'skarżący przed sądem, oskarżyciel' w języku polskim od czasów staropolskich do współczesnych*, [w:] ZNUJ MCLXIV, „Prace Językoznawcze”, z. 117, Kraków.
ZAJDA A., 1999, *Staropolska terminologia prawnicza odznacza się wybitną rodzimością*, „Język Polski” LXXIX, s. 47–53.
ZAJDA A., 2001, *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*, Kraków.
ZAJDA A., 2002, *Historia pola wyrazowego 'instrumentum' w języku polskim*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Ślawnickiego*, pod red. J. Ruska, W. Borysia, L. Bednarczuka, Kraków, s. 363–373.

ZAJDA A., 2008, *Historia pola wyrazowego accusare – ‘oskarżać’ w języku polskim*, [w:] *Językoznawstwo historyczne i typologiczne. W stulecie urodzin Profesora T. Milewskiego*, pod red. L. Bednarczuka, W. Smoczyńskiego, M. Wojtyły-Świerzowskiej, Kraków.

Rozwiązanie skrótów nazw źródeł

- ACap – *Acta capitulorum nec non iudiciorum selecta*, t. I–III, wyd. B. Ulanowski, *Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. XIII, XVI, XVIII, Kraków 1894–1908.
- ActaMalWis – *Acta maleficorum Wisniciae. Księga zлочыńców sądu kryminalnego w Wiśniczu (1629–1665)*, wyd. W. Uruszczak, Kraków 2003.
- AGZ – *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, t. I–XIX, Lwów 1865 i n.
- AKPr – *Archiwum Komisji Prawniczej*, Kraków 1895 i n.; t. II, s. XII–XIV, Kraków 1921: zawiera odpis słownika wyrazów prawnych datowany na 1444 r; t. X, Kraków 1936: A. Kłodziński, *Najstarsza księga sądu najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim*.
- BBErz – *Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszcz. Podług rękopisu z roku 1532 opracował i wydał Dr Bolesław Erzepki*, Poznań 1900.
- ComCrac – *In comitis generalibus Cracoviensibus... Constitutiones factae*, 1543 (rkps szwedzki z Uppsali), Dział: *Tłumaczenia polskie statutów ziemskich. Kodeks Działyńskich*, wyd. F. Piekosiński, Archiwum Komisji Prawniczej III, s. 173–230, Kraków 1895; kodeks cytowany według kart rękopisu.
- GrObr – B. Groicki, *Obrona sierot i wdów*, Kraków 1605.
- GrPorz – B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*, Kraków 1559.
- GrRej – B. Groicki, *Rejestr do Porządku i do Artykułów prawa majdeburskiego i cesarskiego*, Kraków 1567.
- Hel – *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. II, wyd. A. Z. Helcel, Warszawa 1856.
- Karp – M. Karpluk, *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*, oprac. ..., Wrocław 1973.
- KitOpis – J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, oprac. R. Pollak, Wrocław 1950, BN, seria I, nr 88.
- Knapski – G. Knapski, *Thesaurus polono-latino-graecus*, Kraków 1621.
- KsIwk – *Księga sądowa wsi Iwkowej 1581–1809*, oprac. i wyd. S. Płaza, Wrocław 1969.
- KsJaz – *Księgi sądowe klucza jazowskiego 1663–1808*, oprac. i wyd. S. Grodziski, Wrocław 1967.
- KsŁąck – *Księgi sądowe wiejskie klucza łąckiego*, t. I: 1526–1739, t. II: 1744–1811, oprac. i wyd. A. Vetulani, Wrocław 1962–1963.
- KsRefKor – *Księgi referendarii koronnej z drugiej połowy XVIII wieku*, t. I: 1768–1780, t. II: 1781–1794, wyd. A. Keckowa i W. Pałucki, Warszawa 1955–1957.
- LKrak 1564 – *Lustracje województwa krakowskiego 1564*, t. I–II, tekst lustracji w kopii z ca 1593 r. wyd. J. Małecki, Warszawa 1962.
- LKrak 1659–1664 – *Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664*, t. I–III, wyd. A. Falniowska-Gradowska i F. Leśniak, Warszawa 2005.
- LKrak 1765 – *Lustracja województwa krakowskiego 1765*, wyd. A. Falniowska-Gradowska, Kraków 1973.
- LLub – *Lustracja województwa lubelskiego 1565*, wyd. A. Wyczański, Wrocław 1959.
- LSand 1564–1565 – *Lustracja województwa sandomierskiego 1564–1565*, tekst lustracji z r. 1565–1566, wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963
- LSand 1789 – *Lustracja województwa sandomierskiego 1789*, t. I–IV, wyd. H. Madurowicz-Urbańska, Wrocław 1967–1971.
- LWlkpKuj – *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1628–1632*, t. I–III, wyd. Z. Guldon, Wrocław 1967–1969.
- MacPraw – W. A. Maciejowski, *Historia prawodawstw słowiańskich*, t. VI, Warszawa 1858.
- Mącz – J. Mączyński, *Lexicon latino-polonicum ex optima latinae linguae scriptoribus concinnatum*, Królewiec 1564.

- MonJur – *Monumenta iuris cura praepositorum Chartophylacio Maximo Varsoviensi edita*, t. II–VI, *Pomniki Prawa* wydawane przez Warszawskie Archiwum Główne, Warszawa 1912 in.
- OrtBrRp – A. Brückner, *Die Magdeburger Urtheile. Ein Denkmal deutschen Rechtes in polnischer Sprache aus der Mitte des XV Jahrhunderts*, „Archiv für slavische Philologie” VI, 1882, s. 319–92; VII, 1884, s. 525–744.
- OrtMac – *Wyroki sądów miejskich czyli ortyle*, [w:] W. A. Maciejowski, *Historia prawodawstw słowiańskich*, t. VI, Warszawa 1858.
- OrtOssol – *Najstarsze staropolskie tłumaczenie ortyli magdeburskich wg rękopisu nr 50 Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, oprac. i przygot. do druku J. Reczek i W. Twardzik, cz. II: Traskrypcja i transliteracja tekstu, Wrocław 1972.
- OrtWpM – *Ortyle sądów wyższych miast wielkopolskich z XV i XVI w.*, oprac. i wyd. W. Maisel, Wrocław 1959.
- OstrPrawo – T. Ostrowski, *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*, t. I–II, Warszawa 1784.
- PotGrzesz – W. Potocki, *Wiersze wybrane*, oprac. S. Grzeszczuk, BN I, nr 19, Wrocław 1992.
- PotKuk – W. Potocki, *Pisma*, t. I–III, oprac. L. Kukulski, Warszawa 1987.
- PTObj – *Pan Tadeusz. Objasnienia poety*; A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, oprac. S. Pigoń, BN I, nr 83, Wrocław 1958, s. 569.
- Rozm – *Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa*, z rękopisu grecko-katolickiej kapituły przemyskiej wydał A. Brückner, Kraków 1907.
- RWlpk – *Wielkopolskie rotty sądowe XIV–XV wieku*, t. I–V, zebra. i oprac. H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, Poznań–Wrocław 1959–1981.
- Sarn – S. Sarnicki, *Statuta i metryka przywilejów koronnych*, Kraków 1594.
- SlPamPas – *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, t. I–II, red. H. Koneczna, W. Doroszewski, Wrocław 1965–1973.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- SlJAMick – *Słownik języka Adama Mickiewicza*, red. K. Górski i S. Hrabec, t. I–XI, Wrocław 1962–1983.
- SlŁ.SrP – *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, red. M. Plezia, Kraków 1953 i n.
- SlStpl – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I–XI, Kraków 1953–2002
- SlXVI w. – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Mayenowa. t. I–XXXII, Wrocław 1966–2004.
- SlWarsz – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.
- Sondel – J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.
- Sul – *Tłumaczenia polskie statutów ziemskich. Kodeks Świętosławów (zwany też Kodeksem Suleda)*, wyd. F. Piekosiński, *Archiwum Komisji Prawniczej III*, Kraków 1895, s. 220–334; kodeks cytowany według kart rękopisu.
- Trotz – M. A. Trotz, *Nowy dykcyjonarz to jest mownik polsko-niemiecko-francuski*, Leipzig 1779.
- UIWiej – *Księgi sądowe wiejskie*, t. I–II, wyd. B. Ulanowski, *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. XI–XII, Kraków 1921.
- VolLeg – *Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego*, t. I–VIII, Petersburg 1860.
- Włodek – J. Włodek, *O naukach wyzwolonych w powszechności i szczególności księgi dwie*, Rzym 1780.
- ZamZbiór – A. Zamoyski, *Zbiór praw sądowych na mocy konstytucyj roku 1776, przez ... ułożony*, Warszawa 1778.
- Zapisy – 1543. *Zapisy polskojęzyczne w księgach sądów szlacheckich województwa krakowskiego*, oprac. W. Urban i A. Zajda, Kraków 2004.
- ZłoczSan – *Registr złoczyciów grodu sanockiego 1554–1638*, wyd. O. Balzer, Lwów 1891.

**The History of Lexical Field *Accusatio* ‘Plaint’, ‘Accusation’ in Polish Language
Summary**

The author proves once again that the history of lexical items is the history of lexical fields. The analysis is based on extensive material, excerpted also from less known Old Polish sources. Polilexy (with clearly bounded centre and the peripheries) is typical for the history of the field of ACCUSATIO. The elements were changing over the years. In the Old Polish the centre was dominated by *mourning* which was during the 16th century replaced by *plaint*. The modern composition of the field (*plaint, accusation, appeal, charge*) was formed during the 18th century.